

ČESKÁ GEOGRAFIE VE 21. STOLETÍ: SKUTEČNĚ PRO ŽIVOT?

KOPEČEK, V., DROBÍK, T., HASALOVÁ, J. (2011): Czech Geography in the 21st Century: Is It Useful for Daily Life? – Informace ČGS, 30, 2, pp. 25–29. – This paper is a part of a discussion among doctoral and post-doctoral students regarding the state and future of Czech human geography and some of the challenges it faces. The paper is primarily a reaction to a discussion that was held during the 22nd Congress of the Czech Geographic Society in Ostrava. It briefly compares Czech and Anglo-American approaches to human geography and then discusses possible research directions for Czech human geography.
KEY WORDS: Anglo-American geography – spatialities – post-modernism – interdisciplinarity.

Motto: Večírek, na němž jsou všichni zajedno, je ztracený večer. (Albert Einstein)

Úvod

Jak bylo možno pozorovat na XXII. sjezdu ČGS v Ostravě a jak je podle našeho názoru patrné i z této zprostředkované diskuze s brněnskými a pražskými kolegy doktorandy, řeší současná česká geografie dva základní problémy: (1) Jestli být jednotná či rozdělená, tematicky i metodologicky a (2) čím a jak se vlastně zabývat, aby se jednalo o geografický výzkum. Text, který předkládáme, se na tyto problémy dívá z pozice pracoviště, které je v oblasti výzkumných témat i metodologie značně benevolentní, přičemž tato benevolence jistě v mnohých geografech vyvolává otázku, zda se v případě Ostravy, a zejména v případě Centra politické a kulturní geografie, jedná ještě vůbec o relevantní geografický výzkum. Již na tomto místě by tedy mělo zaznít, že předkládaný text pochází z pera níže podepsaných politických a kulturních geografů a členů Centra politické a kulturní geografie, a tudíž nemusí reflektovat názory všech našich kolegů z katedry a centra.

V našem diskuzním příspěvku se snažíme nalézt inspiraci české geografie v geografii anglosaské. Ta samozřejmě není něčím, co bychom měli bezhlavě následovat, přináší však dle našeho názoru výrazné impulsy, které by bylo dobré využít. Proto se nejprve zaměříme na zkušenost současné anglosaské humánní geografie a posléze se budeme zabývat tím, co může přinést pro humánní geografii českou, a zejména politickou a kulturní geografii jako její subdisciplínu.

Exkurz do anglosaského světa

Česká geografie nachází značnou inspiraci v současné anglosaské geografii, což nejen vystihuje celosvětový trend, ale také to v průběhu diskuze několikrát v plénu na sjezdu ČGS zaznělo. Nehodláme se na tomto místě pouštět do zevrubného výkladu výzkumných směrů a paradigmat anglosaské geografie; k tomu není formát tohoto diskuzního příspěvku uzpůsoben. Raději jej proto

uvedeme pohledem do britské vysokoškolské učebnice humánní geografie, čili pohledem na to, co je předkládáno britským studentům jako určitý základ vědního oboru. Příznačný je již název učebnice – *Introducing Human Geographies* (Cloke, Crang a Goodwin 2005), který sám evokuje odklon od singularity a monotetičnosti humánní geografie a hovoří o pluralitě humánních geografí. Již studentům je předkládána pluralita a jakási roztržštěnost humánní geografie, kterou spojuje pouze koncept prostorovosti (spatiality), jenž je však v učebnici rozpracován pomocí tří paradigmat. První je nazváno jako „writing the Earth“ – tj. klasické geo grafein – popis Země, její fyzické složky a vztahu mezi ní a člověkem. Druhé paradigma je nazváno jako „writing the world“, v němž geo grafein již znamená vysvětlování vztahů společnost–prostor. Přičemž postupně se od pojetí prostoru utvářeného společností přešlo k paradigmatu třetímu, tj. představě společnosti a zejména společenských identit konstruovaných a reprodukováných prostorovými uspořádáními (Smith 2005).

Britští geografové se nedomnívají, že by některé z těchto paradigmat jednoznačně pozbylo platnosti. „To, co očekáváme od humánní geografie, není konsensus na tom, že jeden určitý přístup ke studiu společnosti a prostoru je přirozeně nadřazen jiným, ale očekáváme spíše uvědomění si toho, kdy a v jakém případě je dílčí konkrétní přístup vhodný, a také vnímavost k tomu, co může a nemůže přinést“ (Smith 2005, s. 32).

Nelze tak usuzovat ani poté, co v 70. a 80. letech 20. století do anglosaské geografie pronikl postmodernismus, feminismus a marxismus se svou rekonceptualizací prostoru a s tím spojenou redefinicí a hybridizací identit (viz např. Bhabha 1994; Soja 1996; Strohmayer 2005) či nastolením zásadních otázek vztahu mezi kapitalismem, politikou a společenskou reprodukcí (Harvey 1989, 2006, 2009; Massey 2005). Humánní geografie tedy nejen že začala dekonstruovat koncepty jako místo, region apod., a to včetně jejich používání jinými vědními obory (např. Paasi 2002), ale začala skrze ně studovat společenské procesy a začala se zabývat mj. i překrývajícími se prostory a meziprostory, marginálními identitami či postkolonialismem, neoimperialismem apod. Lidé a celé skupiny rozkročené mezi různými místy a regiony se staly módními výzkumnými tématy, přičemž vystižení a pochopení právě takovéto plurality vyžaduje přijmout i rozsáhlou pluralitu epistemologickou. Nazvěme to určitou zvýšenou vědeckou citlivostí ke společenským fenoménům, kterou si anglosaská humánní geografie vypůjčila zejména od sociologie a sociální antropologie.

Anglosaská, a speciálně britská, geografie se vyznačuje ještě jedním specifickým, které ovlivňuje způsob myšlení o tématech společnosti. Je velmi vnímavá k novým myšlenkám vznikajícím v jiných disciplínách. Můžeme ji takto označit za „cestující teorii“ (travelling theory), a to zejména k oblastem filozofie a způsobům, jak především političtí filozofové či ostatní myslitelé pracují s geografickými aspekty – viz např. velmi podnětné dílo Crang, Thrift (2000), které se zabývá inspirací geografie Foucaultem, Derridou, Saidem, Lacanem, de Ceurtem či Lefébvreem a dalšími. To zapříčinilo jednak posun pozornosti humánní geografie k novým konceptům, ale také k obohacení disciplíny nabídnutím nových pohledů na ty již zavedené a jejich reevaluace. Určitá flexibilita v pojmání prostoru také následně umožnila i vzájemné střetávání filosofických koncepcí, což dopomáhalo k určitému rozpínání geografie širěji do společenských věd.

Komplexní a fragmentovaná geografie

Z výše uvedených důvodů před hledáním jakési optimální varianty geografie upřednostňujeme naopak její fragmentovanost a schopnost zabývat se velmi širokou paletou problémů a jevů spojených skrze koncept prostorovosti (nebo spíše prostorovostí/spatialities). V praxi samozřejmě tento přístup znamená spolupráci s jinými vědními obory (antropologií, sociologií, politologií apod.), které trpí podobnými pochybnostmi jako česká geografie. Interdisciplinarity a multiparadigmaticičnost tak není osudem pouze geografie, ale snad všech společensko-vědních oborů. Přitom však stále budou existovat témata, v nichž bude geografie „doma“ více a jiná témata, v nichž bude „doma“ méně, což by však nemělo geografy odradit od jejich výzkumu. Přednosti geografie spočívají podle našeho názoru zejména v práci s prostorovostí a s koncepty jako místo, region, krajina apod., o nichž si geografie dnes jasněji uvědomuje, jak jsou sociálně konstruovány, a jak místa o těch samých souřadnicích různí jedinci, různé skupiny a dokonce i různé vědní obory vnímají odlišně. Jako příklad uveďme např. regiony střední či východní Evropy. Zatímco politologie či mezinárodní vztahy provedou regionalizaci a v rámci regionu pak zkoumají např. stranické systémy nebo politickou kulturu, geograf se může ptát po samotné konstrukci těchto regionů, jejich politickém významu či moci, která za určitým prostorovým vymezením stála. Geografie se tak stala spojující disciplínou, která se dokáže flexibilně a pragmaticky přizpůsobovat podle studovaných oblastí. Mnozí v tomto směru mohou spatřovat slabost geografie, jelikož nemá „svá témata“, své jádro a hájemství, ale dle našeho názoru právě v tomto spočívá její síla; nikoliv v jednotě a uniformitě, ale v různosti a určité „guerillovitosti“ jejího zájmu a otevřenosti vnějším impulsům.

Domníváme se, že ke komplexnosti (rozumějme provázanosti) geografie nedospějeme systematickým snažením se o komplexnost, ale pokud je něco takového vůbec možné, spíše skrze studium dílčích témat a neopomíjením žádného tématu, u kterého jsme schopni více či méně zřetelně identifikovat prostorový rozměr. V tomto případě se však nemůžeme zabývat pouze epistemologickou pluralitou a metodologickou variabilitou, ale zejména pluralitou ontologickou. Vedle „klasických“ témat deskriptivně-behavioralistické geografie musí česká geografie nalézt nové oblasti, které bude zkoumat. Nedostáváme se tak daleko, že bychom se přikláněli k absolutní rozmanitosti, metaforicky vyjádřené heslem čínské kulturní revoluce: „Ať rozkvétá sto květů umění, ať soupeří sto škol učení.“ Naopak chápeme, že k vědeckému bádání je nutno přistupovat pragmaticky, utvářet týmy výzkumníků, specializovat se, mít srovnání se zahraničím. Jak tedy alternativně udávat základní směry české geografie, jak utvořit paradigma české geografie? Právě o tomto tématu se rozhořela debata u kulatého stolu, která však místy splývala s diskuzí o celospolečenské relevanci geografie, přičemž tato byla mnohými rámována zasazením do termínů „aktuality“ či „prospěšnosti“. Otázkou však zůstává, jak lze onu celospolečenskou prospěšnost koncipovat? Nabízí se možnost ve vystihnutí mainstreamových a poněkud „zmódnělých“ témat (bezpečnosti, rozvoje, strategie, udržitelnosti, profitu atp.). Zde je však nutné podotknout, že tuto snahu geografie vykazuje již celá desetiletí, když se snaží dostat do pozice řešitele problémů států, regionálních a místních politických institucí, či naopak nadnárodních institucí nebo transnárodních korporací. Debata u kulatého stolu o tom, co studovat

a jaké výsledky a pro koho by měla humánní geografie produkovat, zcela evidentně nevybočovala z tohoto zavedeného schématu.

V této souvislosti vidíme určitě nezanedbatelné slabiny. V prvním případě je ona vnímaná nevýznamnost či upozaděnost dle našeho názoru budována určitou konformitou humánní geografie ke společenskému dění, neotevíráním klíčových problémů, nediskutováním otázek spravedlnosti, morálky, bezpráví, moci, dominance, postavení žen, kořistnického vztahu k přírodě, role nových technologií, hybridizace atd. Hojně diskutovaný úspěch anglosaské geografie nespočívá pouze ve vytríbenosti práce s teoriemi, propracované řemeslnosti, kreativitě v metodologii či štědrým financím na výzkum. Pokrok spočíval a stále spočívá v otevření diskuze nad kontroverzními tématy společnosti a v hledání možností, jak k nim přistupovat. Na nich lze demonstrovat roli prostoru, kterou v politickém a společenském dění hraje, jak je využíván, jak slouží k legitimizaci statu quo či řízeným změnám nebo jak poskytuje referenční rámce pro sebereflexi společnosti. Humánní geografie dneška by tak měla častěji nabývat role „disidenta“, který spíše klade nepřijemné otázky a zpochybňuje zavedené pravdy, než že jim přitakává. Dovolíme si tvrdit, že otevřením kontroverzních otázek se posouvá celá disciplína dále, nepřeslazuje na místě a stává se atraktivní i pro širší veřejnost, která, v návaznosti na Foucaulta (1996), v současnosti sdílí vědění ne již formou autoritativního předávání poznatků z generace na generaci, ale více „demokraticky“ ze struktur sítě.

Za druhé, v souvislosti s předchozím bodem také musíme připustit, že humánní geografie dospěla k určité odtrženosti od každodenního života člověka. Česká geografie se vydává v některých případech po trajektorii, kterou bychom mohli nazvat až „vědeckou odtaziťostí a uzavřeností“. Svoji důležitost staví na „teoretizování bez aplikace“, kdy se s nejnovějšími koncepty nepracuje formou aplikace, ale spíše řazením vedle sebe, čímž nedochází k rozvoji poznání, ale naopak k jeho skrývání za významem a složitostí slov. Rovněž musíme v tomto směru přednést kritiku určité společenské a politické odtrženosti mnohých geografických výzkumů. Dochází ke zkoumání na základě oficiálních politických objednávek, participaci na formulaci a výkonu státních politik, ucházení se o výzkum prostoru pro příchod mezinárodního kapitálu či definování oficiálních rozvojových rámců. Ty se vzdalují od každodennosti tak, jak se vzdaluje lidem sama oficiální politika, resp. jak ji vnímají sami lidé: odtaziťatá, odtržená, neosobní, elitářská atp.

Závěr

Co se týče změny v české geografii, neměla by se výhradně týkat problematiky metodologie či epistemologie, ale měla by se také týkat sensitivity k výběru výzkumných témat. Česká geografie by měla být citlivá ke společenskému vývoji a reflektovat jej, nikoliv čekat na úkoly vytyčené politickými a ekonomickými elitami. Humánní geografie, či alespoň její část, by naopak měla být aktivistickým odvětvím, což je možná právě ta cesta, jak přiblížit geografii širší veřejnosti: přivést člověka zpět do priority svého zájmu, navrátit mu politický rozměr a tím pak obhájit svou pozici mezi sociálními vědami a naplnit heslo ostravského kongresu – Geografie pro život ve 21. století.

Literatura:

- BASSOLI, A., MARTIN, K. (2006): Exploring In-between-ness: The Experience of Riding the London Tube. Ústní prezentace na workshopu "Exurban Noir", 8th International Conference of Ubiquitous Computing, Orange County, California.
- BHABHA, H. K. (1994): The Location of Culture. Routledge, New York, 408 s.
- CLOKE, P. J., CRANG, P., GOODWIN, M., eds. (2005): Introducing Human Geographies. Hodder Arnold, London, 653 s.
- CRANG, M., THRIFT, N., eds. (2000). Thinking Space. London: Routledge, 384 s.
- FOUCAULT, M. (1996): Myšlení vnějšku. Herrmann & synové, Praha, 303 s.
- GROSZ, E. A. (2001): Architecture From the Outside: Essays on Virtual and Real Space. Massachusetts Institute of Technology, Boston, 226 s.
- HARVEY, D. (1989): The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change. Blackwell, Cambridge, 378 s.
- HARVEY, D. (2006): Spaces of Global Capitalism. Verso, London, 154 s.
- HARVEY, D. (2009): Social Justice and the City. University of Georgia Press, Athens, 354 s.
- MASSEY, D. (2005): For Space. Sage Publications, London, 222 s.
- PAIN, R., BURKE, M., FULLER, D., GOUGH, J., McFARLANNE, R., MOWL, G. (2001): Introducing Social Geographies. Hodder Education, Abingdon.
- PAASI, A. (2002): Place and Region: Regional Worlds and Words. Progress in Human Geography, 26, č. 6, s. 802–811.
- SARROUB, L. K. (2002). In-betweenness: Religion and Conflicting Visions of Literacy. Reading Research Quarterly, 37, č. 2, s. 130–148.
- SMITH, S. J. (2005): Society-Space. In: Cloke, P. J. a kol. (eds.): Introducing Human Geographies. Hodder Arnold, London, s. 18–33.
- SOJA, E. W. (1996): Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places. Blackwell Publishing, Malden – Oxford – Carlton, 334 s.
- SOJA, E. W. (1989) Postmodern Geographies: Reassertion of Space in Critical Social Theory. Verso, London, 266 s.
- STROHMAYER, U. (2005): Post-structuralism. In: Atkinson, D. (ed.): Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts, I. B. Tauris, London a New York, s. 6–10.
- VALENTINE, G. (2001) Social Geographies: Space and Society. Pearson Education, Harlow, 400 s.
- WHATMORE, S. (2002) Hybrid Geographies: Natures Cultures Spaces. Sage, London, 225 s.

Pracoviště autorů: Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, 710 00 Slezská Ostrava; e-mail: vincenc.kopecek@osu.cz, tomas.drobik@osu.cz, jana.hasalova@osu.cz.

Citační vzor:

KOPEČEK, V., DROBÍK, T., HASALOVÁ, J. (2011): Česká geografie ve 21. století: Skutečně pro život? Informace ČGS, 30, č. 2, s. 25–29.